

TRADIȚIA MINERITULUI LA ROȘIA MONTANĂ

*Prof.univ.dr. NICOLAE LUDUȘAN, lect.univ.dr. MONICA ANGELA BARA
lect.univ.dr.ing. EVA MAGDOLNA KONCSAG
Universitatea "1 Decembrie 1918" din Alba Iulia*

ABSTARCT: *Tradition of mine in Roșia Montană. Roșia Montană gold mining is done in first century A. H. and continued, without interruption, until today. Because there are many traces of the various stages of mining, the archaeological research began in fifth century. Attended by researchers from Austria, Italy, Germany, Hungary and Romania. Alongside mining, it was very important for researchers the famous "wax tablets" that keeps important information about operation during Roman rule. They have been studied and published since 1975. Currently, about Rosia Montana could say that is an area of great archaeological potential.*

Keywords: *historical artifacts, inscriptions, wax tablets, network mining, archaeological potential.*

Interesul pentru vestigiile antice de la Roșia Montană, s-a manifestat încă din secolul al XV-lea. Materialul epigrafic și sculptural, descoperit în zona exploatărilor miniere de la Alburnus Maior, este semnificativ în comparație cu aria geografică relativ restrânsă din care a provenit. De asemenea, este de remarcat valoarea sa, prin aportul său documentar în ceea ce reprezintă istoria social- economică a provinciei Dacia. Aceste piese au constituit obiectul preocupărilor istoriografice încă din vremea umanismului târziu, de când datează, dealtfel, primele informații referitoare la descoperiri de epocă romană din zona Roșia Montană.

Astfel, aceste monumente romane au fost remarcate de diferiți cronicari, anticari, călători străini aflați în Transilvania cu misiuni politice, militare sau diplomatice, încă din secolele XVI – XVII. Este cazul lui Ioannes Mezerzius (1470–1517), arhidiacon la Cojocna și mai apoi canonic la Alba Iulia, care descrie în culegerea sa epigrafică, un epitaf (CIL III 1262) găsit la acea vreme în Abrud, într-o biserică, piesa provenind foarte probabil din zona Alburnus Maior . Tot în secolul al XVI - lea, un călător francez care studia la Padova, Pierre Lescalopier,

consemnează, în lucrarea sa rămasă în manuscris, copierea câtorva inscripții romane, încastrate în zidurile caselor localnicilor, din aceeași regiune aurifera cuprinsă între Zlatna și Abrud.

De asemenea, o serie de preocupări legate de vestigiile istorice din zonă le-a avut Martin Opitz, figură reprezentativă a umanismului transilvănean de la începutul sec. XVII. Astfel, acesta, în perioada în care a activat ca profesor la Alba Iulia, la gimnaziul principelui Transilvaniei Gabriel Bethlen (1613-1629), a copiat o serie de inscripții din zona Alba Iulia -Zlatna. Manuscrisul său, cu titlul Dacia sive Rerum Dacicarum Commentarius s-a pierdut, însă o parte dintre inscripțiile publicate se regăsesc în lucrarea lui Janus Gruterius, Thesaurus Inscriptionum, ed. a II-a.

Din aceeași perioadă datează contribuțiile lui Giuseppe Ariosti, nobil italian, căpitan în armata austriacă, în timpul împăratului Carol al VI-lea (1711–1740). Participând la lucrările de construcție ale cetății de la Alba Iulia, Ariosti a desenat monumente sculpturale și a copiat inscripții. El a intenționat să trimită acest material epigrafic - pe apă - la Viena și din păcate, o parte din vasele cu care s-a efectuat transportul s-au

scufundat, iar alte piese au fost distruse după ce au ajuns în capitala Austriei, în vreme ce altele au fost zidite în pereții Bibliotecii Naționale din Viena. Manuscrisul lui Ariosti, păstrat în trei exemplare la Viena, Verona și Veneția se intitulează *Iscrizioni antiche trovate e raccolte tra le rovine delle quattro principali colonie Romane della Transilvania (Ulpia Traiana, Apulum, Abrud-Zlatna, Turda) dal conte Giuseppe Ariosti nobile Bolognese, Ferrarese e Senese, capitano d'infanteria nel reggimento Gaier, e parte di esse dal medesimo condotte in Vienna d'Austria per comando della sacra Cesarea Cattol. Real Maesta di Carlo VI Imperatore de' Romani l'anno MDCCXXIII.*

Antichitățile din zonă au intrat în viziunea umaniștilor mai ales începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, când Cancelaria Aulică a avut inițiativa de a moderniza mineritul, iar prin prin autoritatea forurilor montanistice centrale și locale (adevărate companii miniere avant la lettre) a fost inițiată o vastă operă de amenajare a zonei din punct de vedere al infrastructurii industriale specifice (tăuri artificiale, rețele de canale, amplasamente de șteampuri, instalații de prelucrare și preparare primară). Aceste intervenții asupra configurației inițiale a peisajului din perimetrul Roșiei Montane au avut, printre alte consecințe, și descoperirea unor piese arheologice diverse.

De asemenea, în primele decenii ale secolului al XIX-lea (perioada 1830-1840) eruditul vienez Anton Steinbüchel, directorul Cabinetului imperial de numismatică și antichități din Viena, intenționând să publice un *Corpus inscriptionum antiquarum imperii Austriaci*, inițiază, apelând la autoritățile administrative, o vastă acțiune de a pune la adăpost și de a copia monumente epigrafice din întreg Imperiul austro-ungar cu scopul declarat de a da “o imagine clară asupra situației unei provincii aflate odinioară sub stăpânirea romanilor”. Ca răspuns la solicitarea oficialului imperial, judele suprem al Abrudului Csajka Jozseph,

semnalează, printr-o formulare destul de ambiguă, distrugerea unor inscripții prin aruncarea lor în lacul Găurilor .

Meritorie este și activitatea lui Ignatius Reinbold, medic cameral pe domeniul Zlatnei, în perioada 1811–1846, care, între anii 1836-1842 a întocmit un album-manuscris cu desene de monumente și inscripții din județul Alba, realizate în acuarelă negru-gri, intitulat *Monumenta Romana quae anno 1836 in Dacie loci delineavit nunc vero a. 1842 ad usum musei Transilvanici noviter descripsit*. Importante sunt cele 39 de monumente consemnate din zona Zlatnei. Manuscrisul a fost văzut de medicul Lugosi Fodor András din Deva și de J. F. Neigebauer (1783-1866), consul și consilier juridic al Prusiei la București, care, făcând o călătorie în Transilvania a consemnat monumente, inscripții, materiale arheologice în lucrarea sa *Dacien aus den Ueberresten des klassischen Alterthums, mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen. Topographisch zusammengestellt, Kronstadt (Brașov) 1851.*

Revenind la contribuția lui Lugosi Fodor András, nu trebuie trecute cu vederea, informațiile, deosebit de precise, conținute de lucrarea sa, de asemenea rămasă în manuscris, *Führer durch Siebenbürgen für Freunde vaterländischer Alterthümer in verschiedenen Teilen und Ortschaften* finalizată în jurul anului 1840. În volumul VII al acestei opere, păstrată în biblioteca “Muzeului Ardelean”, au fost reproduse o serie de monumente sculpturale și epigrafice, mai ales cu caracter funerar, descoperite în prima jumătate a secolului al XIX-lea la Roșia Montană.

O categorie aparte de descoperiri este reprezentată de tăblițele cerate găsite întâmplător în sec. XVIII – XIX în galeriile miniere antice de la Roșia Montană. Deosebite prin unicitatea și conținutul lor, aceste documente epigrafice - al căror text se păstrează până astăzi - sunt în număr de 25 (numărul inițial al descoperirilor fiind probabil peste 30) . Descoperirea acestora a

fost prilejuită de același reviriment al activității miniere care a început în perioada domniei Mariei Tereza (1740-1780) și a lui Iosif al II-lea (1780-1790).

Istoricul succint al descoperirii acestor importante izvoare epigrafice are următoarele repere cronologice: 1786 – la poalele muntelui Rotunda, la nord-est de Roșia Montană, într-o galerie a minei “Sf. Laurențiu”; 1788 - în masivul Letea (Lety), situat la est de centrul istoric al localității Roșia Montană, într-o galerie laterală a minei “Sf. Iosif”; 1790 – masivul Letea (Lety); 1791 - masivul Letea (Lety), într-o galerie a minei “Sf. Iosif”; 1820 (1824) – în masivul Cârnicul Mare, la sud de centrul istoric al localității Roșia Montană, în mina “Sf. Ladislau”; 1854 în galeria “Ohaba – Sf. Simion”, situată la vest de Tăul Cornei, în zona de la sud de Roșia Montană, spre satul Bucium, au fost descoperite 11 tăblițe cerate, dintre care 9 au ajuns în colecțiile Muzeului Național din Budapesta, iar două în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj; 1855 – într-o galerie părăsită a minei “Sf. Ecaterina” (“Cătălina-Monulești”), situată centrul istoric al localității Roșia Montană, au fost descoperite instalații miniere, resturi din construcții de lemn pentru consolidarea pereților minei, o roată pentru evacuarea apei în caz de inundare a minei, vase de lut și de lemn, opaițe și unelte antice de minerit și mai multe tăblițe cerate (10), publicate ulterior de Th. Momsen .

Documente epigrafice deosebite prin unicitatea și prin abundența informațiilor conținute, cele 25 de tăblițe cerate păstrate și interpretate oferă informații precise asupra realităților economice, sistemului de habitat, vieții religioase și a raporturilor juridice care guvernau comunitatea minieră de aici. De asemenea acestea menționează o serie de toponime, atribuite unor structuri de locuire adiacente. Astfel, în aceste documente sunt menționate următoarele localități: Alburnus Maior, în canabele legiunii a XIII-a Gemina de la Apulum, vicus Deusara, Kartum,

Immenosum Maius.

Părerea unanim acceptată de specialiști, este că tăblițele au fost puse la adăpost, în interiorul unor galerii miniere greu accesibile, într-un moment de criză, probabil legat de atacurile marcomanice asupra Daciei din perioada 167-170 p.Chr.

Odată cu descoperirea tăblițelor cerate, la mijlocul secolului al XIX-lea preocupările pentru înregistrarea și publicarea antichităților din zona Roșia Montană intră într-o nouă fază. Este de reținut în acest context, călătoria în Transilvania din 1857, inclusiv la Roșia Montană, a lui Th. Mommsen .

Deosebit de importante, pentru reconstituirea principalelor repere relative la situația existentă în regiunea Roșia Montană, la sfârșitul secolului al XIX-lea, începutul secolului XX este opera naturalistului, epigrafistului și arheologului autodidact Téglás Gábor, unul dintre organizatorii Societății de arheologie și istorie a comitatului Hunedoara, precum și ai muzeului din Deva. El va publica numeroase articole referitoare la antichitățile din zona Transilvaniei, făcând referire și la piese cunoscute la acea epocă din zona Roșia Montană, corectând și completând o informații despre acestea prezentate anterior de către M. J. Ackner, J. F. Neigebauer și C. Gooss.

Un alt moment important în istoricul cercetării regiunii anticului Alburnus Maior îl constituie redactarea, probabil imediat după 1918/1919, a manuscrisului așa numitului Anonymus Montanicus, păstrat actualmente la Arhivele Statului, filiala Cluj. După opinia lui V. Wollmann, acest manuscris redactat în limba germană, cu un stil pronunțat tehnic, ar fi putut fi întocmit de un inginer care a lucrat la una din minele de aur din zona Brad-Crișcior sau Roșia Montană. Foarte probabil, este vorba de aceeași persoană care a tradus în limba germană lucrările lui G. Téglás. Pe lângă o serie de date compilate din lucrările lui Fr. Pošepný și G. Téglás, lucrarea conține și o

serie de informații de teren inedite referitoare la urme ale exploatărilor miniere antice din zona Roșia Montană .

Înainte de al doilea război mondial istoricul antichității, Constantin Daicoviciu publică o serie de inscripții de la Alburnus Maior într-un studiu intitulat "Neue Mitteilungen aus Dazien" .

Începând cu anul 1975, descoperirile epigrafice de la Roșia Montană au constituit obiectul publicării sistematice în Corpusul Epigrafic al Daciei Romane. Volumul întâi (IDR I) al acestei monumentale opere, elaborat de epigrafistul clujean Ioan I. Russu a valorificat științific informațiile conținute de tăblițele cerate, totul fiind cuprins într-un amplu studiu care însoțea publicarea acestora. În 1982, în cadrul aceleiași serii (IDR III/3) și prin grija aceluiși Ioan I. Russu, sunt publicate toate epigrafele cunoscute, din regiunea Roșia Montană și împrejurimi, până în momentul definitivării ediției. În Repertoriul Arheologic al județului Alba (1995) sunt prezentate și sintetizate toate informațiile cunoscute până la acel moment cu privire la Roșia Montană, anticul Alburnus Maior.

Volker Wollmann publică în 1996, la Cluj, o lucrare dedicată istoriei mineritului în Dacia Romană, cu referiri la zona Roșia Montană (Mineritul metalifer, extragerea sării și carierele de piatră în Dacia Romană /Der Erzbergbau, die Salzgewinnung und die Steinbrüche im Römischen Dakien).

Informațiile oferite de analiza izvoarelor epigrafice indică la Alburnus Maior o zonă intens populată -într-un interval destul de scurt din sec. II p. Chr., dacă este să luăm în considerare datele cronologice furnizate de tăblițele cerate - cu o varietate de naționes, în care elementul iliro-dalmatin este predominant.

Imaginea unei zone intens locuite, cu o dezvoltare ritmică progresivă și cu mari variații demografice, surprinsă prin analiza unilaterală a izvoarelor epigrafice, l-a făcut pe V. Pârvan să considere zona auriferă o „Californie a antichității”, oferind așezării

de la Alburnus Maior o caracterizare istorico-literară de excepție: „oraș californian de civilizație internațională”. Este foarte greu de distins, în stadiul actual al cercetărilor, care va fi fost statutul așezării de la Alburnus Maior în cadrul juridic al vieții municipale din Dacia.

Informațiile despre centrul antic de exploatare a aurului au fost completate, de-a lungul timpului, mai ales după conjunctura favorabilă reprezentată de momentul descoperirii tăblițelor cerate, de aproximativ 75 de monumente epigrafice .

Între anii 1971-1972, în urma unor lucrări miniere complexe, au fost puse în valoare din punct de vedere turistic și științific o parte din rețeaua antică minieră din zona Orlea. După programul de amenajare dintre anii 1973-1975, lucrările romane au devenit accesibile publicului prin incinta complexului muzeal, organizat de către E. M. Roșia Montană, sub îndrumarea ing. Aurel Sântimbreanu. În cursul anului 1981, cu ajutorul unor pasionați din zonă și aportul unei echipe de la muzeul din Alba Iulia, s-a organizat un inedit muzeu al mineritului, în jurul căruia s-au pus bazele unei expoziții în aer liber, a unui lapidarium cu un patrimoniu de peste 50 de monumente litice romane (altare votive, stele funerare, acoperișuri de aedicule și sarcofage, ustensile de minerit din piatrăși lemn, piese inventariate în patrimoniul cultural național), totul plasat în spațiul din apropierea intrării în galeriile romane de sub masivul Orlea. Din păcate, muzeul, în forma în care a fost inițial organizat, a fost distrus la începutul anilor '90.

Relativ la cercetarea arheologică, trebuie menționat anul 1983 moment în care, cu ocazia unei cercetări arheologice cu caracter de salvare, efectuată de către V. Wollmann, în extremitatea de nord-est a masivului Hăbad, în punctul Brădoaia, a fost descoperită o zonă sacră romană, cu cca. 25 de altare votive de calcar, întregi și fragmentare, precum și o parte din postamentele acestora .

Până în anul 2000, despre Roșia Montană se putea afirma că este o zonă cu potențial arheologic, în care nu se efectuaseră săpături arheologice propriu-zise, necesare pentru a contura în detaliu diversele elemente componente ale sitului. Practic, în zona masivelor Cetate, Cârnic, Jig și Orlea, amplasate în partea superioară a văii Roșiei și respectiv a văii Corna, în raza administrativă a comunei Roșia Montană, erau cunoscute o serie de descoperiri arheologice întâmplătoare – monumente epigrafice, piese de arhitectură funerară -

care furnizau suficiente indicii pentru a presupune existența unor situri arheologice. Acesta era nivelul cunoștințelor anterior efectuării cercetărilor arheologice de amploare prilejuate de derularea Programului Național de Cercetare Alburnus Maior.

În lipsa oricăror altor indicii asupra anticului Alburnus Maior, imaginea de ansamblu despre sit (sau situri) a fost creionată exclusiv pe baza informațiilor provenite pe cale epigrafică și de aceea semnificația acestei zonei a fost relativ distorsionată.

BIBLIOGRAFIE

1. Brundtland, H.: *Report of the world Commission on Environmental and Development "Our Common Future"*, ONU, New York, 1987.
2. Domșa, T.: *De la Ampelum la Zlatna*, volumul I, Editura Select, 1999.
3. Ludușan, N.: *Zăcămintele și poluarea pe valea Ampoiului*, Ed. Aeternitas, Alba Iulia, 2002.
4. Popescu, Gh.C.; Saru, D.: *The Apuseni Mountains, Romania: The mining activity environmental impact*, în *Engineering Geology and the Environment*, ed. Proceeding International Symposium on Engineering Geology and the Environment, org. The Greek National Group of IAEG/ATHENS/GREECE, 1997.
5. Wollmann, V., *Mineritul metalifer, extragerea sării și carierele de piatră în Dacia Romană*, ed. bilingvă (rom-germ), editată de *Bibliotheca Musei Napocensis (XIII)* și *Deutschen Bergbau-Museum Bochum* (nr. 63), Cluj-Napoca, 1996.